

სამყაროს ევოლუცია

ლექცია 5

ვარსკვლავები,
სითბური გამოსხივების სპექტრი,
სპექტრული კლასიფიკაცია,
ჰერცშპრუნგ-რასელის დიაგრამა

„სამყაროს ევოლუცია“ / ალ. თევზაძე / 2017

ლექცია: 5 გვერდი: 3

ვარსკვლავები

სხვადასხვა სიკაშკაშის და ფერის ობიექტები

„სამყაროს ევოლუცია“ / ალ. თევზაძე / 2017

ლექცია: 5 გვერდი: 2

წინა ლექციაში

- მზე
- მზის შინაგანი სტრუქტურა
- მზის მაგნიტური ველი
- მზის ქარი
- მზის ევოლუცია

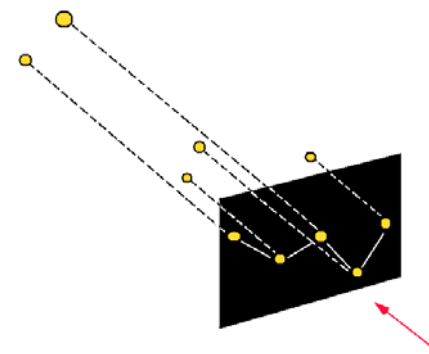
„სამყაროს ევოლუცია“ / ალ. თევზაძე / 2017

ლექცია: 5 გვერდი: 4

ვარსკვლავები

ვარსკვლავის **ხილული ნათობა** დამოკიდებულია მის **აბსოლუტურ ნათობასა** და **მანძილზე**, რომლითაც იგი ჩვენგან არის დაშორებული

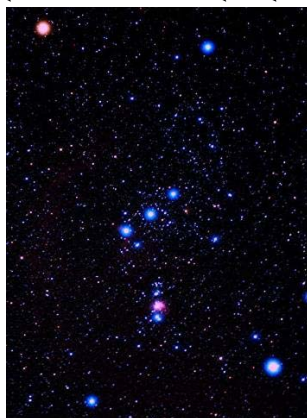
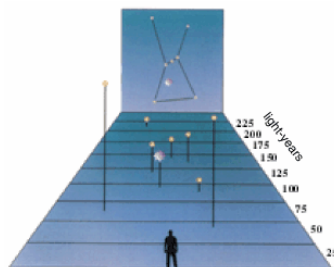
დედამიწიდან
ვაკვირდებით
ვარსკვლავების
გამოსახულებას
(პროექციას)
ცის თაღზე

ორიონის თანავარსკვლავედი

თანავარსკვლავედი: ერთმანეთს დაშორებული ვარსკვლავები, რომელებიც ახლოს არიან მხოლოდ ცის თაღზე ვიზუალურად.

ორიონის თანავარსკვლავედი

ოპტიკური სისტემატიზაცია

აბსოლუტური ნათობა:

ვარსკვლავის ოპტიკური გამოსხივება;

ხილული ნათობა:

დედამიწამდე მოსული სინათლე;

დედამიწიდან დაკვირვებები:

მანძილი დედამიწამდე + ატმოსფერული შთანთქმა

ჰიპარქოსის სისტემა: 6 სიდიდის ვარსკვლავები;

თანამედროვე სისტემა: ვარსკვლავიერი სიდიდე

ვარსკვლავების დაკვირვებადი თვისებები

სიკაშკაშე

(აბსოლუტური ნათობა, მასა, რადიუსი)

ფერი

(ზედაპირული ტემპერატურა, სპექტრი, ქიმიური შემადგენლობა, ...)

მანძილი დედამიწამდე

(მდებარეობა, ხილული ნათობა)

ვარსკვლავიერი სიდიდე

ვარსკვლავის ხილული ნათობის მახასიათებელი სიდიდე

$$m = -2.5 \log (F/F_0)$$

m - ვარსკვლავიერი სიდიდე

F - ოპტიკური ნაკადი

F_0 - ნორმირება საყრდენ ვარსკვლავზე

საყრდენი ვარსკვლავი: ვეზა

ლოგარითმული სკალა

$$m_1 - m_2 = -5, \quad F_1 / F_2 = 100$$

$$m_1 - m_2 = -10, \quad F_1 / F_2 = 10000$$

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

-26.73	მზე
-12.774	სავსე მთვარე ($L_{\odot}$ / 450 000)
-4.67	ვენერა (მაქს. ხილული სიდიდე)
-4	დღის განმავლობაში დანახვადი სიდიდე: დღის ცის (ცისფერი) ნათება
-2.94	იუპიტერი
-2.91	მარსი

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

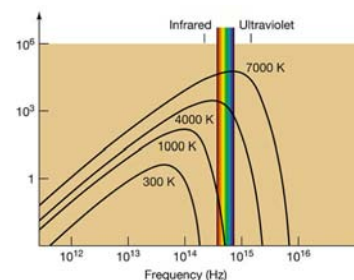
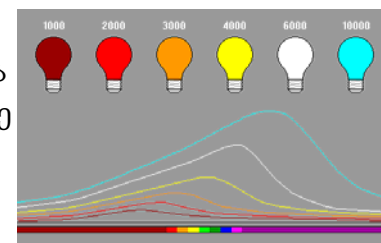
7.78	ნეპტუნი (პლანეტა, მაქს. ნათება)
13.67	პლუტონი (ჯუჯა პლანეტა, მაქს. ნათება)
27	8 მეტრიანი ოპტიკური ტელესკოპით დედამიწის ზედაპირიდან შეღწევადობის ზღვარი
31.5	ჰაბლის კოსმოსური ტელესკოპის შეღწევადობის ზღვარი

ზოგიერთი ვარსკვლავიერი სიდიდე

-1.47	სირიუსი (მზის შემდეგ ყველაზე კაშკაშა ვარსკვლავი)
0	ვეზა (საყრდენი ხილული სიდიდე)
3...4	ქალაქიდან შეუიარაღებელი თვალით ხილვის ზღვარი
5.42	ურანი (პლანეტა, მაქს. ნათება)
6.5	ღამის ცაზე თვალით ხილვის ზღვარი

ვარსკვლავთა სითბური გამოსხივება

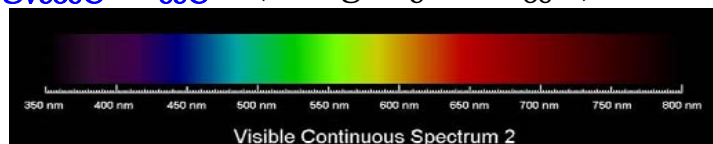
ვარსკვლავის ფერი:
ეფექტური ტემპერატურა
ვარსკვლავის ზედაპირზე

გამოსხივების სპექტრი:
გამოსხივების ინტენსივობა
სხვადასხვა ტალღის
სიგრძეზე (სიხშირეზე)

სითბური გამოსხივების სპექტრი

უწყვეტი სპექტრი (სითბური გამოსხივება)

სხეულის გამოსხივების ფერი მიგვანიშნებს მის ტემპერატურაზე

სითბური გამოსხივების თვისებები

სტეფან-ბოლცმანის (Stefan-Boltzmann) კანონი:

$$F \sim T^4$$

ვინის (Wien) კანონი:

$$\lambda_{\text{პიკი}} \sim 1/T$$

F - გამოსხივების ინტენსივობა;

T - სხეულის ტემპერატურა;

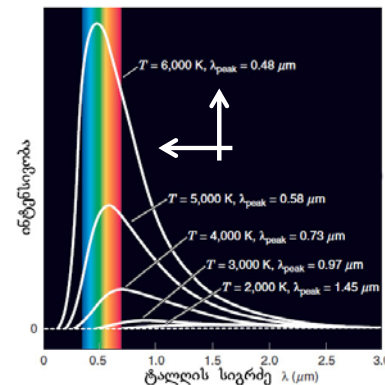
$\lambda_{\text{პიკი}}$ - გამოსხივების პიკის ტალღის სიგრძე;

ვარსკვლავის ტემპერატურის 2-ჯერ მატება იწვევს გამოსხივების ინტენსივობის მატებას 16-ჯერ

სითბური გამოსხივების თვისებები

სხეულის გაცხელება იწვევს მისი სითბური გამოსხივების სპექტრის:

1. ინტენსივობის ზრდას;
2. ინტენსივობის პიკის წანაცვლებას მოკლე ტალღის სიგრძეებისაკენ (სპექტრის იისფერი კიდე) „სპექტრის გალურჯება“

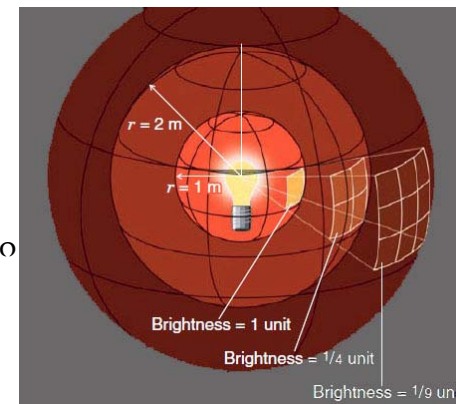

ვარსკვლავის ფერის ფორმირება

ვარსკვლავის ფერი განისაზღვრება მისი ზედაპირის ტემპერატურით.

ვარსკვლავის ცენტრში ფიქსირებული ტემპერატურის პირობებში ზედაპირის

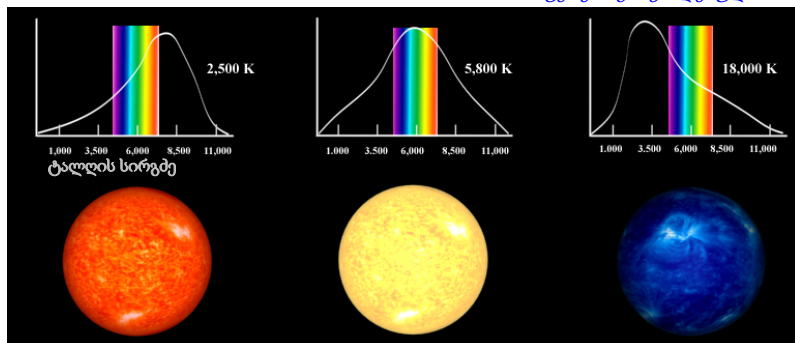
ტემპერატურა კლებულობს ვარსკვლავის რადიუსის ზრდასთან ერთად (მაგ. წითელი გიგანტები)

ვარსკვლავის ფერის ფორმირება

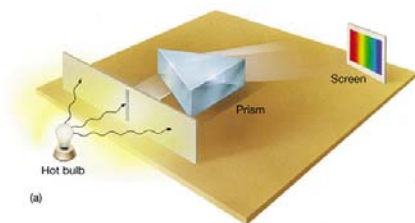
ვარსკვლავის ფერს განსაზღვრავს თუკი მისი გამოსხივების რა ნაწილი თავსდება სპექტრის ოპტიკურ (ხილულ) უბანში.

ფერები გაზვიადებულია

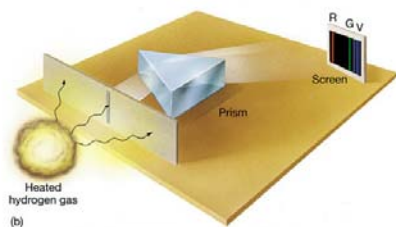

სპექტრული ანალიზი

გავარვარებული ნათურის გამოსხივება: უწყვეტი სპექტრი

ცხელი წყალბადის აირის გამოსხივება: სპექტრული ხაზები

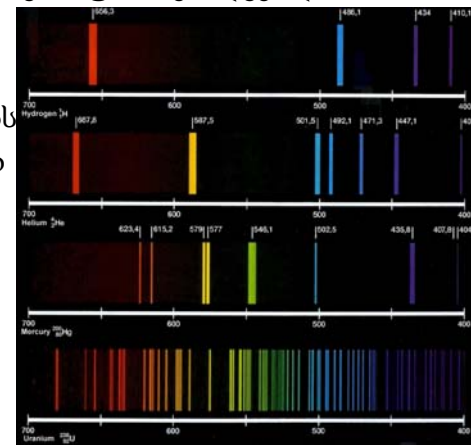
Copyright © 2005 Pearson Prentice Hall, Inc.

გამოსხივების სპექტრი

სპექტრული ხაზები (ქიმიური შემადგენლობა)

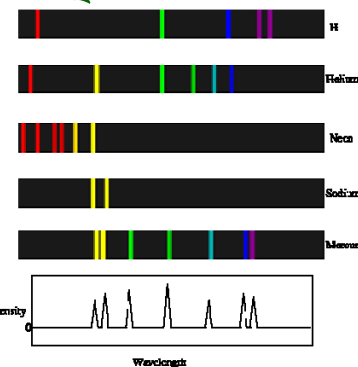
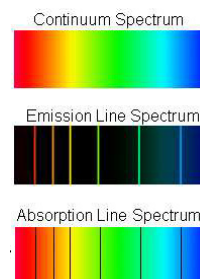
ყოველ ქიმიურ ელემენტს ახასიათებს ხაზების უნიკალური თანმიმდევრობა

სპექტრული ხაზები სხვადასხვა სიხშირეებზე

სპექტრული ანალიზი

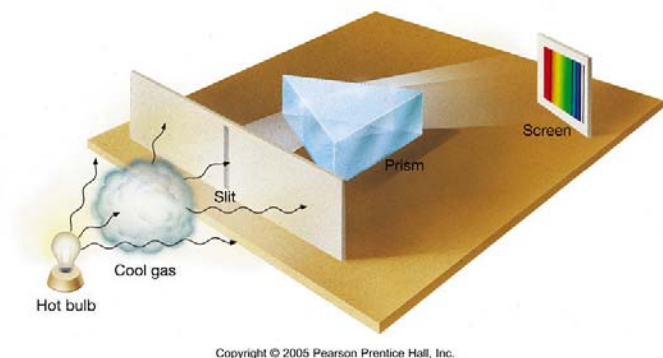
სპექტრული ხაზები: გამოსხივებული გარემოს ქიმიური შემადგენლობა

გამოსხივების და შთანთქმის ხაზები

გამოსხივების და შთანთქმის ხაზები

უწყვეტი სპექტრის სინათლის განჭოლა ცივი წყალბადის აირში: უწყვეტი სპექტრი და წყალბადის შთანთქმის ხაზები

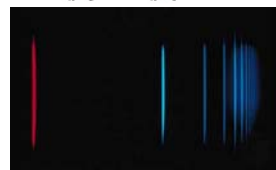
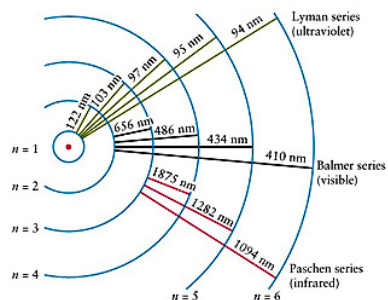
სპექტრული ხაზების სერიები

სპექტრული ხაზი:
ელექტრონის ერთი
ორბიტიდან მეორეზე
გადასვლა

ორბიტები და ხაზები:
დისკრეტული
სერიები:

ლაიმანის, ბალმერის, პაშენის.

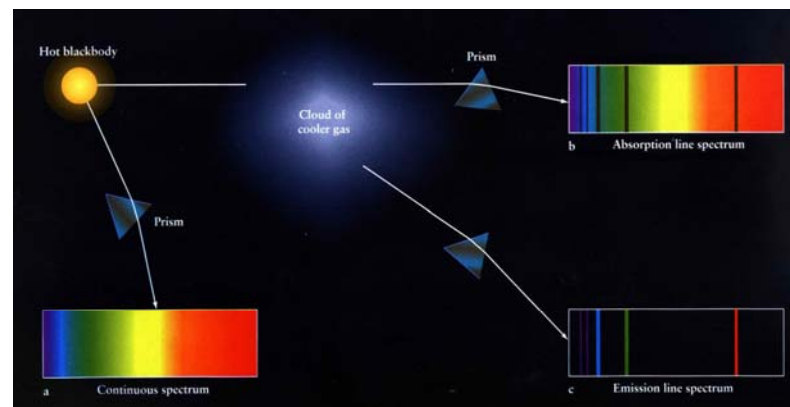
ფოტონის ენერგია: $E = h\nu = hc/\lambda$
 h - პლანკის მუდმივა;

წყალბადის ატომის ბალმერის სერია

ციური სხეულების სპექტრი

სპექტრი იძლევა ინფორმაციას როგორც წყაროზე უფრო ცხელი, ასევე უფრო ცივი გარემოს შესახებ

დოპლერის ეფექტი

ტალღის სიგრძის (სიხშირის) ცვლილება
წყაროს და დამკვირვებლის ერთმანეთის მიმართ
მოძრაობის დროს

ტალღის სიგრძე მცირდება
თუ დამკვირვებელი და წყარო
ერთმანეთს უახლოვდებიან
და იზრდება თუ შორდებიან

დოპლერის ეფექტი

ტალღის სიგრძის ცვლილება დამოკიდებულია ტალღის სიჩქარესა და წყარო-დამკვირვებლის ერთმანეთის მიმართ მოძრაობის სიჩქარეზე

რაც მეტია მოძრაობის სიჩქარე, მით მეტია

დოპლერის წანაცვლება

ბგერითი ტალღა: სიხშირის ცვლილება:

ბგერის ტონის მომატება ან დაკლება

ელექტრომაგნიტური ტალღა: სიხშირის ცვლილება

სინათლის “ფერის” ცვლილება

წითელი და ლურჯი წანაცვლება

სპექტრული ხაზები

წანაცვლება: (დოპლერის ეფექტი)

ლურჯი წანაცვლება: დაახლოება

წითელი წანაცვლება: დაშორება

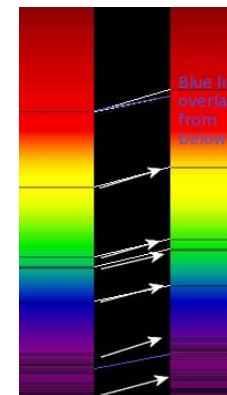
ხაზის გაფართოება:

ატომების ქაოსური მოძრაობები

სითბური; ტურბულენტური;

ხაზის გახლეჩვა:

(ელექტრომაგნიტური ველი)

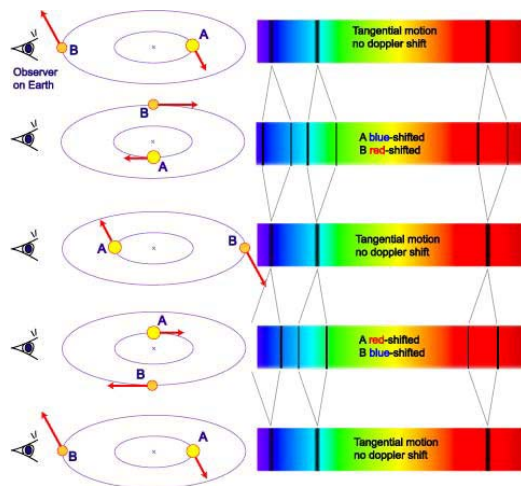

წითელი წანაცვლების მაგალითი

ორჯერადი სისტემის სპექტრი

ორი ვარსკვლავის
ბრუნვა
ერთმანეთის
გარშემო

სპექტრული
ხაზების
მკაცრად
პერიოდული
გახლეჩვა

იზოლირებული ვარსკვლავის სპექტრები

ფერი:

ვარსკვლავის

ეფექტური

ტემპერატურა

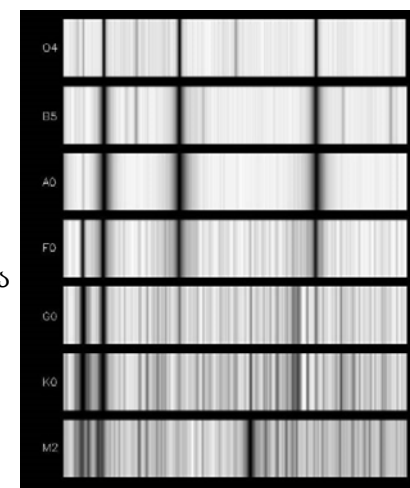
სპექტრი:

ქიმიური შემადგენლობა

წყალბადი;

მძიმე ელემენტები;

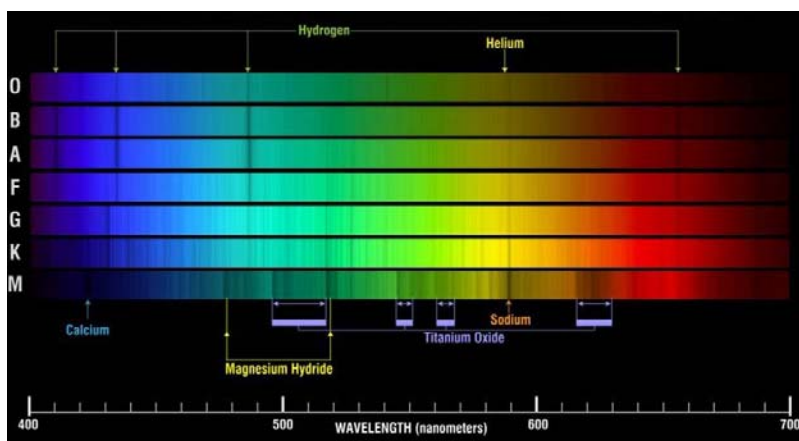
“მეტალურობა”

სპექტრული კლასიფიკაცია

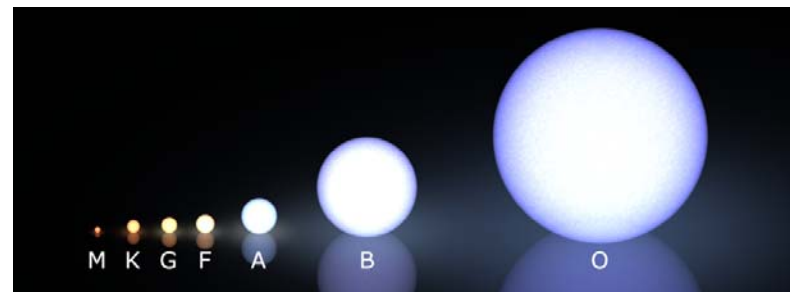
	კლასი	ტემპერატ. ზერი		მასა	რაღ.				
	Spectral Class	Effective Temperature (K)	Colour	H Balmer Features	Other Features	M/M _{sun}	R/R _{sun}	L/L _{sun}	Main Sequence Lifespan
O	O	28,000 - 50,000	Blue	weak	ionised He ⁺ lines, strong UV continuum	20 - 60	9 - 15	90,000 - 800,000	1 - 10 Myr
B	B	10,000 - 28,000	Blue-white	medium	neutral He lines	3 - 18	3.0 - 8.4	95 - 52,000	11 - 400 Myr
A	A	7,500 - 10,000	White	strong	strong H lines, ionised metal lines	2.0 - 3.0	1.7 - 2.7	8 - 55	400 Myr - 3 Gyr
F	F	6,000 - 7,500	White-yellow	medium	weak ionised Ca ⁺	1.1 - 1.6	1.2 - 1.6	2.0 - 6.5	3 - 7 Gyr
G	G	4,900 - 6,000	Yellow	weak	ionised Ca ⁺ , metal lines	0.85 - 1.1	0.85 - 1.1	0.66 - 1.5	7 - 15 Gyr
K	K	3,500 - 4,900	Orange	very weak	Ca ⁺ , Fe, strong molecules, CH, CN	0.65 - 0.85	0.65 - 0.85	0.10 - 0.42	17 Gyr
M	M	2,000 - 3,500	Red	very weak	molecular lines, eg TiO, neutral metals	0.08 - 0.05	0.17 - 0.63	0.001 - 0.08	56 Gyr

ტიპიური სპექტრები

სპექტრული კლასები

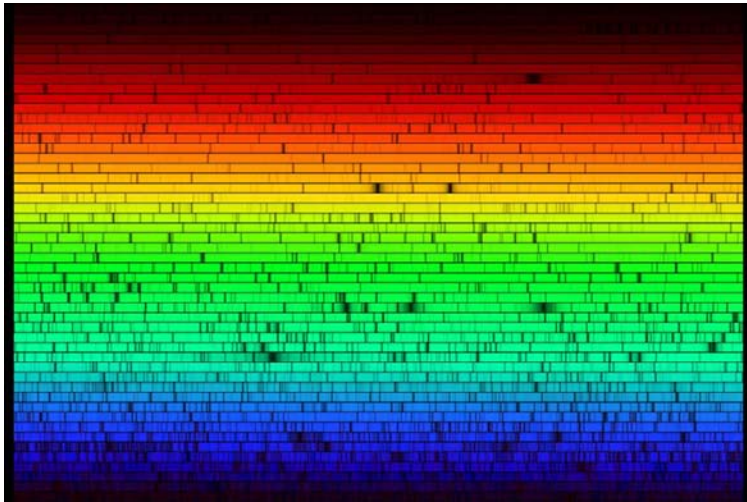
სხვადასხვა სპექტრული კლასის ვარსკვლავების მასის, ფერის და ზომის პირობითი ვიზუალიზაცია

ვარსკვლავების ნათობის კლასები

- O** ექსტრემალური გიგანტები
- Ia** კაშკაშა სუპერგიგანტები
- Ib** სუპერგიგანტები
- II** კაშკაშა გიგანტები
- III** გიგანტები
- IV** სუბ-გიგანტები (ქვეგიგანტები)
- V** ძირითადი თანმიმდევრობის ვარსკვლავი
- SD** სუპერ ჯუჯა
- D** ჯუჯა

მზის გამოსხივების სპექტრი (G2V)

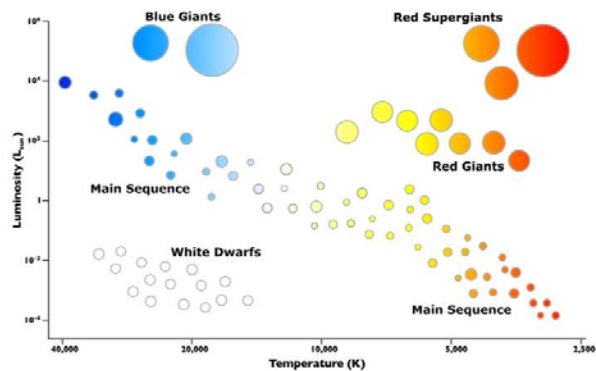

ვარსკვლავების სპექტრები

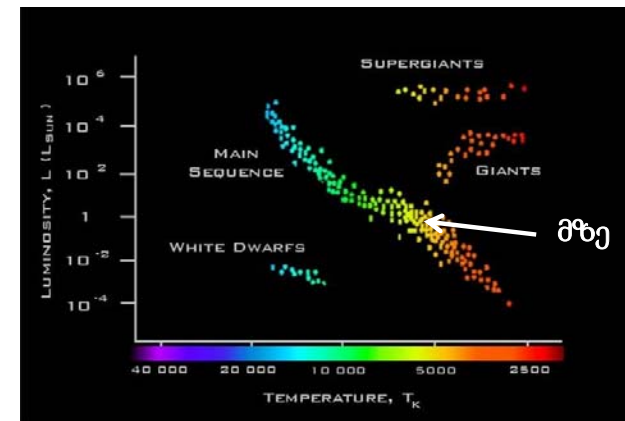
ჰერცშპრუნგ-რასელის (HR) დიაგრამა

აბსოლუტური ნათობისა და სპექტრული კლასის (ტემპერატურის) დამოკიდებულება

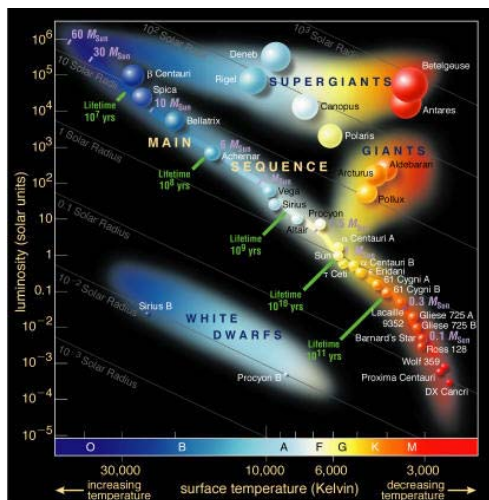

HR დიაგრამა

ძირითადი თანმიმდევრობის ვარსკვლავები, ჯუჯები და გიგანტები

HR ფიზიკური ვიზუალიზაცია

ვარსკვლავების ენერგიის წყაროები

უძრავობის ენერგია: $E_m = m C^2$

ბირთვული დაშლა (ურანი) $\sim 0.1\% E_m$

თერმობირთვული სინთეზი (წყალბადი) $\sim 0.5\% E_m$

მსუბუქი ელემენტების ბირთვული შერწყმა და მძიმე ქიმიური ელემენტების სინთეზი ენერგიის გამოყოფით
(ანალოგი: წყალბადის თერმობირთვული ბომბი)

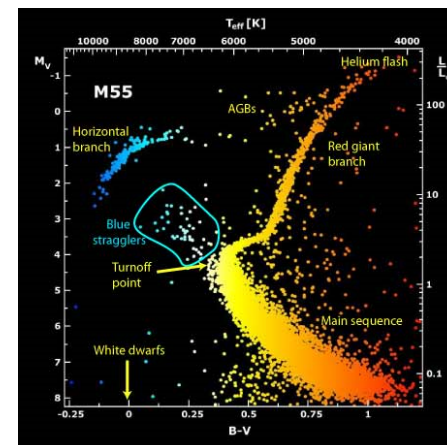
ვარსკვლავური ნუკლეოსინთეზი

ვარსკვლავების გროვების დიაგრამები

წარმოშობის
ისტორია და
ფიზიკა

გალაქიკა M55

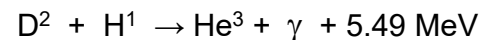
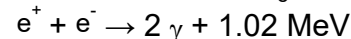
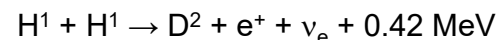
მცირე ქვეკლასები

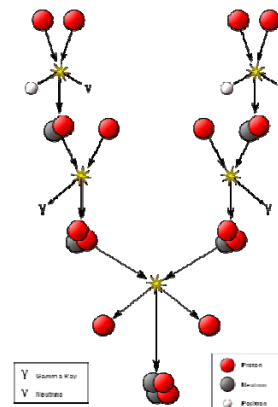
პროტონ პროტონული (p-p) ჯაჭვი

ტემპერატურა ვარსკვლავის ცენტრში: $5 - 15 \times 10^6 \text{ K}$

პროტონ-პროტონული ჯაჭვი

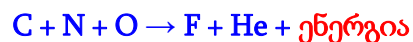
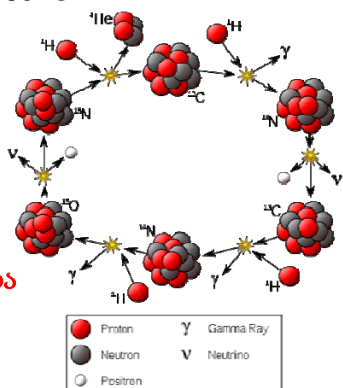

წყალბადი $\rightarrow$ ჰელიუმი + ენერგია

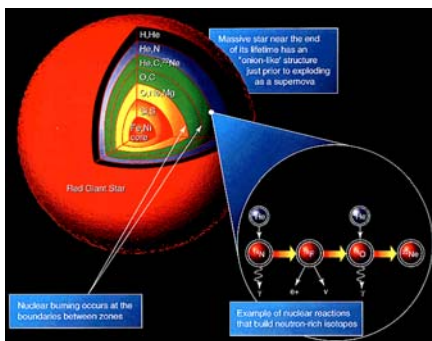
CNO ციკლი ($M > 1.5 M_{\odot}$)ტემპერატურა ვარსკვლავის ცენტრში: $> 20 \times 10^6 \text{ K}$

C - ნახშირბადი
N - აზოტი
O - ჟანგბადი

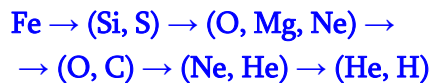

წითელი გიგანტის სტრუქტურა

ვარსკვლავის ქიმიური
შემადგენლობა
თერმობირთვული
საწვავის გამოლევისას

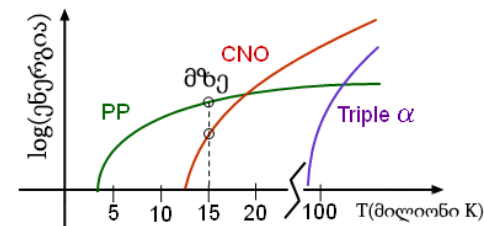

ბირთვიდან გარე ფენებისაკენ:

თერმობირთვული სინთეზი

ვარსკვლავების
თერმობირთვული
ენერგიის წყაროები

PP და CNO ჯაჭვების წარმოებული ენერგიების
ტოლობა: $T = 18 \cdot 10^6 \text{ K}$

მზეში CNO ციკლით გილებული ენერგია ($15 \cdot 10^6 \text{ K}$):

საერთო ენერგიის 1.5 – 7%.

www.tevza.org/home/course/universe2017

J. Hester, B. Smith, G. Blumenthal, L. Kay, H. Voss, “21st Century Astronomy” (2010)

ქვეთავები 4.2 – 4.6, 13.3, 13.4, 13.5

B. W. Carroll and D. A. Ostlie, “An introduction to modern astrophysics” (2007)

ქვეთავები 8.1, გვ.202–205
8.2 გვ.219–224